

TERROR MOT SJELEN OG KLODEN - Et psykopolitisk perspektiv

I: Fugelli P. 0-visjonen. Oslo: Universitetsforlaget, 2003: 83-116.

Å SPÅ I LYN OG DRØMMER

En uke før 11. september 2001 sto jeg i Det etruskiske museum i Cortona, i Toscana, og studerte Etrusca disciplinae, - en religiøs spådomskunst med detaljerte systemer for observasjon av:

- fuglenes flukt
- lynet
- offerdyrenes innvoller (særlig leveren)
- drømmenes tegn

for å få vite gudenes vilje.

I dette kapittel er de etruskiske stentavlene erstattet med blanke ark og et forsøk på å fortolke:

- fuglenes flukt som er 11. september flyenes dødelige kurs
- lynene som er ildtungene over Manhattan og Washington
- offerdyrene som kan telles i tusener i USA, Afghanistan og Irak
- og en drøm jeg har hatt.

Jeg husker aldri drømmer. Bare denne fordi hver dag gjør den mer og mer virkelig. Det er en ond drøm. Den har hendt før. Den må ikke få skje på ny. Jeg bor i Urtegata på Tøyen, i den delen av Oslo som også kalles Lille Pakistan, befolket av innvandrere i hovedsak fra muslimske land. Fra stuevinduet har jeg utsikt til en enorm, gammel lagerbygning som flittige og fattige muslimer av menigheten Jamaat-e Ahl-e Sunnit har omskapt til Oslos største moské. Hver fredag samles 400, av og til 2000, mennesker til bønn i dette enkle gudshus. Min onde drøm kommer som blitzbilder: Det er fredag. Inne i moskéen messer imamen fra Koranen. De troende bøyer seg mot Mekka. Der ånder fred, godhet og ydmykhet. Plutselig ruller panservogner gjennom gatene. I løpet av sekunder blir Jamaat-e Ahl-e Sunnit moskéen omringet av soldater med gevær i skytestilling. En kolonne med lastebiler kjører opp foran moskéen. Lasteplanene har høye gjerder, slike som brukes ved dyretransport. Soldatene

marsjerer inn i gudshuset. Flokker med muslimer føres ut og kjøres bort. Det hele foregår stille, som i stum film og langsom kino.

Redde folk spår dommedag, sier Ivar Aasen. Apokalyptiske hallusinasjoner, vil andre si. Vi får håpe det. Men dette marerittet har hendt. I Oslo, i Norge, i november 1942, jaktet norsk politi på jøder, fanget 530 og sendte dem med skipet Donau til dødsleirene i Tyskland (1). Deres forbrytelse var å være jøder. Det var gjennom mange år konstruert et fiendebilde. Først et fryktbilde som ble til et hatbilde, som ble til en dødsmaske. Denne historien må ikke få gjenta seg.

Flyenes flukt og lynenes tegn *Sorte tirsdag* kunne varsle to framtidsscenerier:

1. Den onde spådom melder en eskalerende terror-krig-, mer terror-mer krig-prosess med stigmatisering, undertrykkelse og i verste fall religiøs rensing av muslimer i vestlige land.
2. Den gode spådom melder at *Sorte tirsdag* vil lede til selvransakelse i den vestlige moralkrets, og til en ny fordeling av levekår, verdighet og håp på kloden.

Tegn i to år støtter den onde spådom, men vi er ikke viljeløse skapninger:

I TERRORISMENS REAGENSØR

Viljeserklæring

Er det den onde eller den gode spådommen som skal bli virkelig? Etruskerne trodde skjebnen allerede hadde lagt framtidens kabal. Spåmannens oppdrag var å avlese det forutbestemte program. Menneskene kunne ikke påvirke, enn si forandre, gudenes formatering. Slik har menneskene hengitt seg til forestillinger om predestinasjon, og dermed til avmakt, til alle tider - særlig i farlige tider. Da faren for atomkrig truet menneskeheten på sitt verste i 1960-årene, het verdens slager nummer en: "Det som skjer det skjer, jeg kan ikke si deg mer".

Men vi er ikke viljeløse elementærpartikler i gudenes univers, like lite som vi er tilfeldige molekyler i terrorismens reagensør. Utviklingen blir skapt av menneskers vilje, menneskers verdivalg, menneskers makt. Om den onde eller gode spådom skal bli sann, bestemmes ikke av apokalyptiske sannsigere, men av deg og meg og de 6,2 milliardene moralsk ansvarlige menneskene på planeten Tellus. Det er deg og meg og Det store Vi, ikke Erasmus av Rotterdamus, som driver verket. "Den forandring du vil se i verden, må du være selv", hvisker Mahatma Gandhi (2). "Politikk er å ville", roper Olof Palme (3). Om 11. september skal lede til et nytt Holocaust eller til en ny moralsk verdensorden, avgjøres av din og min vilje og av våre akkumulerte viljesakter, også kalt politiske handlinger.

De tre premisser

Vi har alle våre fordommer, uten dem kan vi ikke leve, aller minst skrive orden i kaos. Jeg bygger mitt gjensvar på terrorismen på tre premisser:

Følelsenes førsterett

Først var ordet, står der i Skriften. Det er ikke sant. Først var følelsen, frykten, kjærligheten, håpet, grådigheten, samholdet, misunnelsen. Origo er følelsene, så kommer gjerningene, så kommer politikken, så kommer terroren, så kommer krigen. Politiske vedtak og militære operasjoner er sekundære fenomener. Det primære slaget står i menneskets sjel. Hvis vi vil grunnleggende forandring, må vi ta utgangspunkt i menneskenes følelser og deres verdivalg, for der begynner det gode eller det onde samfunn. Derfor vil jeg ikke diskutere politikk, ikke drøfte militær strategi, men gå til kilden, til menneskets sjel og summen av sjelene, folkesjelen. Jeg vil prøve å granske det emosjonelle og moralske grunnstoff kanoner eller fred støpes av.

Vestens hovedansvar

Fundament nummer to for denne tankebyggingen er en vestlig slagside. Jeg vil ikke granske terroristenes sjeler. Deres psykopatologi er det mange nok som analyserer nå (4,5). Jeg vil heller ikke gi oppmerksomhet til farlige Førere som fungerer som karismatiske gruppeterapeuter for sårede folkesjeler (6). Jeg vil vende det diagnostiske blikk innad, mot meg selv, mot oss. Det er Vestens ånd som er dette essayets, dette forsøkets gjenstand. Når jeg konsentrerer meg om Vestens egenandel, mener jeg ikke å frikjenne de folk og land terroristene kommer fra. De må gjøre det samme som vi, granske sine sjeler, etterforske sine verdier, ransake sine tradisjoner - gå på jakt etter forandring og forbedring.

Når jeg velger Vesten og underslår resten, kan jeg like godt innrømme et annet underslag: Religionen. Jeg vet at religiøse forførende kan lokke menneskene inn i hat og vold (7,8). Jeg vet at religiøse følelser og vrangforestillinger kan drive fram terrorisme, frakoblet fattigdom og undertrykkelse. Jeg vet det, men underslår det. Jeg velger meg Vesten og psyken – denne gang. Når jeg ensidig velger Vesten som analytisk enhet, har det to grunner:

- For det første fordi jeg ikke kan noe annet. Det er bare meg selv og mine jeg kan komme på sporet av.
- For det andre fordi jeg føler at vi har den største skyld og det høyeste ansvar for forandring. Som jeg skal utdype senere, mener jeg at Vestens grådighet og hovmot langt på vei har ført til den fattigdom og krenkelse terrorisme blir til av. Skyld pålegger oss ansvar, men det gir mulighet også. Det er vi som er på toppen, som har rikdommen, makten og stoltheten. Det er vi som bør ha økonomisk og moralsk råd

til å dele ressurser og verdighet med de andre, for å forebygge terror. La ordet dele være broen over til tredje premiss for mitt essay:

Bin Laden er ikke en flis

I en tale natt til 12. oktober 2000 sa president George W. Bush: "Vi vil bruke denne store nasjonens ressurser til å rykke opp terrorismen". I tiden etter, har han handlet i pakt med denne forestilling om kloden som en velfrisert plen, med ett ugress, kalt terrorisme, som bare kan rykkes opp. Men terrorismens røtter stikker dypt, dypt i Jordens fordelingsfeil. Terrorismen er kun et symptom på flere hundre års politisk patologi. Radikal forebygging av terror krever at den politiske grunnsykdom helbredes. Det skjer ikke ved kirurgisk bombing av symptomene eller ved å "operere" bort Bin Laden og Saddam Hussein som om var de isolerte svulster. Terror kan bare forebygges ved sosialmedisinsk fundamentalisme, fordi det er med fred som med helse: Fred og helse følger av rent vann, nok mat, trygg inntekt, fellesskap, frihet og verdighet (9,10).

USA forstår ikke det. President Bush og hans menn reagerer med primitive reflekser. De er i ferd med å oversette den onde drøm til virkelighet. Men vi trenger ikke reagere som kjemiske molekyler i en låst formel. Vi kan selv styre den psykokjemiske prosessen og gå mot fred. Men da trenger vi kloke veiledere. Jeg har valgt to: Gregory Bateson og Lucius Seneca.

BATESONS SCHISMOGENESETEORI

Gregory Bateson var gift med den kjente sosialantropologen Margaret Mead, og han var ikke dum, han heller. Gregory Bateson, kybernetiker, systemteoretiker, kulturforsker – en dristig flyvetenker som fløy høyt og falt dypt i mange fag, men som også leverte enestående bidrag til forståelse av menneskesinnet og menneskesamfunnet - og samspillet mellom dem - formulert i boken *Steps to an Ecology of Mind*, hvor Bateson lanserer sin klassiske schismogeneseteori (11).

Bateson var en freidig fyr, det er jeg også. Jeg går ikke god for schismogeneseteorien, men jeg vil stjele den, fantasere over den, mystifisere den med Gaia, genmanipulere den med DNA-spiralen og bygge den om til en inspiratorisk/pedagogisk modell.

Schismogeneseteorien bygger på at ikke bare mennesket, også stammen, staten, ja, hele planeten har sjel. I Gaiahypotesen sammenligner Lovelock Jordan med menneskekroppen (12). Jordan puster, pulserer, fordøyer, skiller ut, fødes og dør. Bateson tenker som Lovelock, men med sjelen som enhet. Jordan, land, folk har kollektive sjeler. Som menneskesinnet kan gå inn i psykose, kan etter Bateson, også folkesjeler bli gale. Pasienten Jordan kan også komme til å lide av hallusinasjoner og bli paranoid. Schismogenesemodellen forklarer

sykdomsmekanismen for den massepsykosen som kulminerer med folkemord og krig. I sine studier av sameksistens og konflikt mellom ulike stammer på Ny Guinea, finner Bateson tre alternative utkommer (13):

- komplett fusjon, stammene går opp i hverandre
- eliminering av den ene eller begge stammene, altså krig/folkemord
- bevaring av begge stammene i en psykopolitisk likevekt.

Samspillet mellom ulike folkesjeler er hypersensitivt, sier Bateson. Faren for kommunikasjonsforstyrrelser og fremmedgjøring av "Den andre" er stor, fordi de to folkesjelenes har:

- forskjellig verdensanskuelse
- annerledes assosiasjonsliv
- spaltet følelsesliv
- splittet verdigrunnlag
- ulike guder.

Disse fundamentale ulikhetene gjør oss alle til fundamentalister, til beboere på hver vår kulturelle, religiøse, mentale klode. Våger vi å besøke hverandre, føler vi oss, som Obstfelder, på feil klode. Folkesjelenes våre er dannet ulikt, og aldri skal de møtes, hevdet Kipling.

Schizofreni betyr spaltet sinn. På samme måten som et menneskesinn kan spaltes, delvis på grunn av kommunikasjonsforstyrrelser, kan, etter Bateson, også folkesjeler spaltes på grunn av kommunikasjonsbrudd. Når to ulike folkesjeler, f.eks. den rike, hvite, kristne, møter den fattige, fargede, muslimske i konflikt, vil de to folkesjelenes ha sine kulturelt nedarvede, rigide, nesten automatiserte reaksjonsmønstre. Da, sier Bateson, er det stor fare for ond schismogenese. I en selvgenererende prosess hisser folkesjelenes hverandre opp i en kjedereaksjon, med eksplosjon - eksplosjon i folkesjelen, eksplosjon i geværer, kanoner, bomber som endepunkt. De to folkesjelenes blir fanget i et psykopatologisk feed-back system:

- hvor krenkelse forsterker krenkelse
- hvor frykt øker frykt
- hvor terror fører til mer terror
- hvor øye for øye gjør verden blind.

Etter Bateson, er det en uhyggelig grad av automatikk i disse interaksjonene. Det er som om folkesjelenes blir lenket sammen i en robotaktig dødsdans, som må ende i krig - først i Afghanistan, så i Irak, who's next? Syria? Iran?

Men krigsdansen kan brytes. Da må den ene part danse et nytt trinn, reagere annerledes og slik forandre det psykopolitiske feed-back-system.

For å forstå Batesons schismogenesespiral, kan vi sammenligne med DNA-molekylets doble spiralstruktur (14). The Double Helix inneholder vår genetiske kode. I denne spiralen griper basene adenin, tymin, guenin og cytonin tak i hverandre, samvirker med hverandre og koder nye molekyler som gir oss liv. Batesons spiral inneholder menneskehetens sosialpsykologiske kode. I Batesons spiral griper:

- makt og avmakt
- stolthet og skam
- trygghet og frykt

inn i hverandre og koder til fred eller krig.

Bateson prøvde ut sin schismogenesemodell på konfliktene som preget forholdet mellom folk og nasjoner i 1930-årenes Europa. Han fulgte den onde schismogenese og observerte hvordan sjeler og regjeringer fortsatte å reagere på hverandres reaksjoner fram til de forferdelige endepunktene:

- holocaust
- den 2. verdenskrig
- atombombene over Hiroshima og Nagasaki.

Bateson ble nedstemt, og trodde i flere år kun på den onde schismogenese: Motsetninger mellom etniske grupper, konflikter mellom land går som en naturlov, som en kulturlov, inn i låste, sosialpsykologiske reaksjoner hvor endepunktet er eksplosjon. Men senere kom Bateson på lysere tanker. Den låste, onde schismogenese kan brytes. Det krever mot hos den ene part. Den ene parten må bryte den historiske koden, agere uventet. For å holde oss til den fysiske arv: Som vi nå kan manipulere DNA-spiralen og dermed forandre menneskets skjebne, kan vi også manipulere schismogenesespiralen ved f.eks. å bytte ut grådighet med rettferdighet, hovmot med ydmykhet, frykt med tålsomhet – og slik endre Jordens skjebne.

HATETS ANATOMI

La oss glemme Bateson et øyeblikk og heller prøve å svare på det spørsmålet jeg fikk fra min venn i USA noen dager etter terrorangrepet 11. september: ”How can humans hate like that?” I vantro spør han seg selv og meg og dere: ”Hvordan kan mennesker hate så sterkt?” Min venn vil aldri forstå det, like lite som jeg, like lite som dere, fordi vi lever på et sølvfat, i velstand, trygghet, frihet og verdighet. Men for Hannah Arendt er hatet ingen gåte (15). Hun har formulert tesen om: The Banality of Evil, om hvordan ondskap og hat kan bli alminneliggjort og selvfølgeliggjort blant millioner av såkalt vanlige mennesker. Hatet har sin banale logikk, påstår Arendt. Hvert eneste menneske er et medium hat kan vokse i, gitt de rette politiske og psykologiske betingelser. Hat vokser

av motsatsene til de kårene min heldige venn i California og du og jeg har fått leve opp i. Hat vokser av fattigdom, mangel på makt og håp, av krenkelse og fornedring (7). Gjennom tusener av år har dette vært hatets næring og kilden til fremmedfrykt, folkemord og krig (8).

Svar nummer en til min venn i Amerika blir derfor: Det hatet som eksploderte i New York og Washington 11. september 2001 er ikke et alien-fenomen som kommer fra Universets sorte hull og treffer menneskeheten for første, gåtefulle gang. Hat er ikke et flunkende nytt produkt med Trade Mark Taliban, eller Made In Iraq.

Det mest rabiate kapittel i bestialitetens historie ble skrevet med kaldt, kristent, arisk blod og blåsyre for 60 år siden. Ikke 5317 mennesker, men seks millioner "Untermenschen" ble myrdet da (16). For ni år siden massakrerte hutuer og tutsier hverandre i Rwanda med macheter og økser inntil 500 000 – 800 000 mennesker lå døde på hatets grunn (17). For åtte år siden ble fem til åtte tusen muslimske menn masseslaktet, som dyr, i Srebrenica av hvite, kristne serbere (7). For tre år siden ble et ukjent antall hundre palestinere drept i flyktningleiren Jenin av israelere som ikke tør la verdens øyne se inn i deres svarte samvittighet.

La disse erfaringene fra nåtiden vise at hat og ondskap ligger der som et naturlig anlegg i menneskesjelen, i folkesjelen. Det essensielle spørsmål blir da: Hva får anlegget til å vokse? Hvilke krefter, hvilke rammer rundt menneskelivet, hvilke egenskaper ved samfunnet er det som bygger hat og skaper terror, folkemord, krig? Det vet vi noe om, lyder svar nummer to til min amerikanske venn. Det er vesentlig kunnskap som vi kan bruke til å forstå og forebygge hat og terror. Vi trenger ikke bare forskrekkes over fotografiet som viser fire unge pakistanske menn som etter fredagsbønnen i Pechawar, lik rasende hyener, river det amerikanske flagget i filler med tennene. Vi kan forstå dette bildet ved å slå opp i hatets anatomiske atlas. Vi kan fortolke deres lidenskap med vitenskap. Antropologer, sosialpsykologer, freds- og konfliktforskere har kartlagt hatets hjerteslag og nervebaner. Vi har rikelig kunnskap om de politiske, sosiale, kulturelle og mentale prosessene som leder fram til hat, folkemord og krig (7,8, 18,19). Her er et skjema bak villskapen. Hatets skjema ser slik ut, overført på verden etter 11. september 2001:

Maktteorien

Mangel på økonomisk likevekt og rettferdig fordeling av goder kan føre til hat. Slike goder kan være landområder, naturressurser, penger, arbeid. Vesten oppfyller det økonomiske hatkriterium i andre potens. I mange hundre år har Vesten beriket seg på de fattige landenes bekostning. Slavedriften, kolonitidens utplyndring, dagens vestlige megaselskapers og WTO's ran av billig råstoff og

billig arbeidskraft fra den tredje verden, er beviskjeden for at Vesten har tilrettelagt for hat.

Den økonomiske hatteorien er ikke bare opptatt av forskjeller mellom fattige og rike. Den sier også at hat oppstår i kampen for å overleve, i kampen om begrensede ressurser. Også i dette perspektiv bygger Vesten opp framtidshat. Jorden er rik, finnes her nød og sult, skyldes det svik, sier Nordahl Grieg. Det er ennå sant, men neppe om tyve eller femti eller hundre år. Vår grådighet truer naturens forsyningsevne og tåleevne. I år 2050 vil vi være 11 milliarder mennesker på kloden. Kapitalismens rovdrift kan ha (9,10):

- utarmet matjorden
- tømt og forurenset grunnvannet
- brukt opp de fossile energireservene
- tynnet ut ozonlaget
- tett til CO₂-kappen
- økt den globale oppvarming.

I dag har vi nok til alle, hvis Vesten isteden for å fråtse og sløse vil begynne å dele. Om 50 til 100 år har Vesten antakelig brakt kloden i en reell nødssituasjon, hvor kampen for tilværelsen kan komme til å omskape mennesker til dyr.

Kulturteorien

Krenking av kultur og identitet kan føre til hat. Å oppleve seg selv, sin stamme og sin Gud krenket og sett på som mindre verd, skaper hat. Opplevelse av å bli herjet med av sterkere makter, skaper hat. På ny må Vesten oppdage sin skyld. I flere hundre år nå har vi båret fram overmenneskebildet av oss selv og undermenneskebildet av de andre, det være seg sorte i Afrika, gule i Kina, hedninger i Mekka og Medina. Hvit hud, kristen gud, vestlig rasjonalitet, kapitalistisk økonomi – disse fire elementene har gått opp i et høyere vesen med rett til å herske. Det overlegne, vestlige selvbilde blir for de andre et speilbilde, hvor de opplever selve jeg'et devaluert, skrevet ned i verdi.

Ganz unten, nederst nede, het en bok Günter Wallraff skrev etter å ha levd som tyrkisk fremmedarbeider i Tyskland for 20 år siden (20). Mange, kan hende flertallet av Jordens 1,2 milliarder muslimer, erfarer seg som *Ganz unten*, underlagt et vestlig herrefolks mentalitet. Ydmykelsen og sinnet får ekstrem ladning når krenkelsen forflyttes fra sjelen til kroppen, som når dominante vestlige hanner av arten Ariel Sharon og George W. Bush dreper og bomber muslimer i Palestina, Afghanistan og Irak. Og hatet blir blåere av den feighet som preger krenkelsene. Det er de svakeste av mennesker og samfunn som rammes av Vestens overmakt og grusomhet.

”All ondskap oppstår av mangel på kjærlighet”, sier Leo Tolstoy (21). I Al-Jazeera-erklæringen av 07.10.01 sa Bin Laden, ikke bare på vegne av seg selv og ekstreme terrorister, men trolig med stemmen til millioner av muslimer: ”Det Amerika smaker nå, er ubetydelig i forhold til det vi har fått smake i mange år. Vår nasjon har smakt denne ydmykelsen, denne fornedringen i mer enn 80 år”.

Dette er ikke en krig mot Islam, roper Bush i Det hvite, kristne hus. Det er mulig at han mener det, men opplevelsen av hvem dette er krig mot, kan ikke *Den amerikanske overkommando* bestemme. Vår overtro på teknologi og rasjonalitet kan få oss til å glemme følelsenes primordialitet. Vesten kan bestemme mye. Vi har makt over penger, våpen og medier. Vi eier og kontrollerer det meste, men vi har ikke definisjonsmakten over menneskenes følelser. Muslimenes vrede over Palestina, Afghanistan og Irak er dypt forståelig. De opplever krigen som nok en krenkelse, nok et overgrep, nok et kapittel i en lang historie som heter: Intet nytt fra vestfronten.

Stereotypifisering

Ved en slik ulikevekt i økonomisk og kulturell makt, vil det danne seg gjensidige fiendebilder mellom folkegrupper, nasjoner eller sivilisasjoner. Begge folkegruppene både den mektige og den avmektige, vil stereotypifisere ”Den andre” negativt. Eisenstein (22) sier ”Hate is fueled by fictive symbols, pictures-in-the-mind, abstracted visions of “The other”, jews, blacks, muslims”. I den fattige og fornedredes sjel vil det feste seg en forestilling om menneskene i *Den rike verden* som grådige, grusomme og hovmodige. De mektige vil på sin side danne et synsbilde av menneskene i *Den fattige verden* som mindreverdige, tilbakestående og farlige. De mektige skaper seg et bilde av ”De andre” som kontrasterende negativ av seg selv, for å begrunne sin superioritet, forsvare sine privilegier og tåle sin ubarmhjertighet. Hatet fermenterer i folkesjelens urdyp gjennom rykter om ”De andres” syndighet, grusomhet, seksuelle perversjoner og overgrep mot kvinner (23).

Lenge, i årtier, i århundrer, kan programmer for hat ligge lagret i folkesjelens minne - og vente på å bli åpnet.

Kritisk hendelse

Av og til blir heldigvis anlegget for hat værende der, uutviklet, stengt inne i sjelens bunkers, gjennom et liv, gjennom generasjoner. Men brått kan verden endre seg, noe skjer, sjelene våre skjelver og slår sprekker, hatet bryter ut, sjelebildene av *Den onde, farlige andre* blir levende - infernoet er her.

Det skumle er at dette ”noe”, som beveger folk fra å tenke det, til å gjøre det, fra sjel til krig, dette ”noe” kan være lite. Den første verdenskrig ble utløst av at den østerriksk/ungarske tronfølgeren Franz Ferdinand ble skutt og drept av en serbisk terrorist fra *Den sorte hånd*, i Sarajevo 28. januar 1914. 8,5 millioner mennesker mistet livet i den krigen. I Jugoslavia ble hatets dødsryttere bare holdt i tømmer av en sterk mann, Tito. Etter hans død, fikk vi et helvete av massakrer, etnisk rensing og serievoldtekter.

Det fenomen som gjør vellagret hat levende og dødelig, kan være lite hvis folkesjelene er overfølsomme og frykten tar makten. I den gjensidige opptrapping av fiendtlige meldinger og handlinger, kan det komme til et punkt hvor frykten antar paranoide kvaliteter, hvor vi hører stemmer som påbyr oss: Nå må vi ødelegge *dem* for å beskytte *oss*. Det er krigsropet. Veena Das skriver (23): ”Images of hate between social groups may take volatile forms when the social order is threatened by a critical event, and so transform the world that the worst becomes not only possible, but also probable”. 11. september med sine følgekriger er slike kritiske hendelser.

SORTE TIRSDAGS LOGIKK

Med vår nyvunne kunnskap om Batesons schismogenese og hatets anatomi, - la oss spå i lyn og fuglers flukt på ny. Kom de levende flybombene og lynene over New York og Washington fra klar himmel? Nei, de kom fra en urettferdig Jord. Lynene kom som en naturlov, etter en lang og stygg historie:

- hvor en rik verden har utnyttet en fattig verden
- hvor en hvit verden har holdt nede en farget verden
- hvor en kristen verden har krenket en muslimsk verden.

Sorte tirsdag har sin logikk. Hvis vi ikke forstår den, og fjerner terrorens gode grunner, går vi inn i en never ending story med hat og mothat, terror og motterror. Det er essensielt å forstå at *Sorte tirsdag* ikke er et isolat i historien. 11. september symboliserer på mange måter en underslått krig mellom den rike og den fattige verden, mellom den kristne og muslimske verden, en våpenløs krig, men med millioner av falne. *Sorte tirsdag* er et logisk ledd i et psykopolitisk kontinuum, enda en omdreining i hatets spiral, eller sagt med Bateson: 11. september er et foreløpig punctum maximum i en schismogenese av ondartet type som har fått utvikle seg farlig lenge. Spørsmålet er om vi kan gjøre dette toppunktet til et:

VENDEPUNKT?

Økonomisk utbytting og politisk maktbrynde har gjort at vi i Vesten lever på et sølvfat i verden.. Men gjennom denne stygge historien har vi også lagret mange

tonn frykt og dårlig samvittighet. Lenge, lenge har det ulmet en uro i oss, en følelse av verden på randen, en anelse av det vestlige menneskets skyld. Lenge, lenge har vi vært i en slags venteposisjon, klar over at noe er galt, men ute av stand til å forandre. Kanskje blir terrorangrepet USA med påfølgende kriger et vendepunkt? Vi har det gamle ordtak: Det må en krig til. Den folkelige erfaring sier at når maktene ter seg rått, og folkesjelene farer vill lenge, da må det en rystelse til for å lage en ny orden. 11. september og amerikanernes ville hevn kan bli den rystelsen verden trenger. Lynet fra Manhattan kan lyse opp i vår egen sorte samvittighet. Skjelvene fra bombene i Afghanistan og Irak kan ryste våre egne hjerner og hjerter. Terrorangrepet mot USA og Bush's posttraumatiske krigspsykose gir oss et speil hvor vi kan se klodens feil, makroskopiske og krystallklare, så uforenlige med menneskets oppreiste gange, at vi må forandre.

Vitenskapshistorikeren Thomas Kuhn (24) har gransket forspillene til de store vitenskapelige revolusjoner. Han hevder at vitenskapelige gjennombrudd, grunnleggende nye måter å forstå på, kommer etter en serie kriser i den gamle vitenskapen. Eksempler på slike radikale nyorienteringer er Newtons fysikk og Darwins utviklingslære. De gamle sannheter får tvil i seg. Den gamle måten å tenke på viser seg uegnet på nye problemstillinger. Det bygger seg opp en følelse av at noe ikke stemmer. Som i en akkumulator lader det seg opp spenning og intellektuell energi. Plutselig blir det kraft og lys nok til å gi en helt ny forståelse. Et nytt paradigme skapes.

Kanskje gjelder Kuhns teori ikke bare vitenskap, men også politikk? I så fall kan vi håpe at 11. september og amerikanernes råde gjensvar varslar et moralsk paradigmeskifte. De akkumulerte krisene, konfliktene, eksemplene på at noe ikke stemmer, bør være tilstrekkelige:

Den økologiske krisen er åpenbar. Befolknings eksplosjonen i det fattige sør og forbrukseksplosjonen i det rike nord, truer natursystemenes bærekraft (9,10). FNs miljøprogram har beregnet at hvis alle mennesker på Jorden skulle leve etter vestlig livsstil, måtte vi ha fem planeter for å forsyne oss med råstoffet og ta opp avfallet.

Den fordelingspolitiske krisen er åpenbar. 1,2 milliarder mennesker får sine liv, kropper og barn ødelagt av absolutt fattigdom (25). De siste årene har fordelingsfeilene blitt grovere. De fattige landene blir nå fattigere. Levealderen i de mest utarmede landene går ned. De mektige, vestlige designerne av verdens økonomi, Verdensbanken, Det internasjonale penges fondet, WTO, og de multinasjonale konsortiene blir mer og mer nådeløse, og kamuflerer sin sosiale brutalitet bak pynteordet *globalisering*. Til og med logoen har de stjålet, fra

Matteus 13,12: For den som har, han skal gis, men den som ikke har, fra ham skal endog tas det han har.

Vi blir rikere, de blir fattigere. Strengere og strengere låser vi dem inne i armodens jernbur. Strengere og strengere befester vi vårt eget sølvfat med lover og miner av stål, seende elektroner, blinde byråkrater og armert politi. Mer og mer desperate blir de tapre forsøk på å trenge inn i den gylne ghetto. Mange tusen dør hvert år på flukt fra fattigdom, på jakt etter mulighet for liv. La meg bare minnes to som hadde fortjent bedre (26): Den 2. august 1999 ble to unge gutter Yaguine Koita og Fodé Tounkara funnet ihjelfrosne i understellet på et fly fra Guinea til Brussel. De døde guttene holdt et brev i hendene. Det var adressert til "Eksellenser, medlemmer og ansvarlige i Europa. Hjelp oss, vi lider enormt i Afrika. Vi har krig, sykdommer og vi sulter". Guttenes kropper og håp om frihet og verdighet frøs til is, der de klamret seg til hjulenes oppheng i 10 000 meters høyde. De døde, men budskapet lever: "Hjelp oss". Men så gjør vi ikke det. Vi lar dem fryse i hjel på en drømmereise til vår himmel. Dermed blir vi evig fredløse – og vår moralske krise blir åpenbar.

Det vestlige menneskets kjennetegn er ikke åndfullhet, ikke glede, ikke fred og ro. Vi er fanget i rasjonalitetens jernbur med store tap av fantasi og poesi. Vi har forført oss selv til å elske ting mer enn mennesker og guder. Vi er alle med i et maraton av prestasjon hvor vi løper fra tiden, leken, refleksjonen. Vi lever med renneløkken rundt halsen, engstelige og kalde (27). Vi har skaffet oss et bombardement mot sansene våre, så voldsomt og uten stans, at sjelene våre er i en tilstand av kronisk opptatthet og tretthet, ute av stand til å tolke vesentligheter. Symptomer på at noe er råttent i det hellige, frie vestlige menneske er:

- det omfattende narkotikamisbruket
- økningen i depresjoner og selvmord, særlig blant unge
- økningen i pornoindustri og barneprostitusjon.

Dette er de krisetegn, de spenninger som etter Kuhns reviderte kan lagre seg i folkesjelen og akkumulere forandringskraft nok til å skape en New Deal..

Men kanskje er vi ikke så kloke som Kuhn antar? Da får vi stole på at Darwin kan gjøre 11. september med etterspill til et vendepunkt. Kan terrorangrepet og hevnikrigene få oss til å forstå at vi må være rettferdige – for å overleve? Ikke for å være snille med "de andre", men for å være trygge selv, må vi lage en ny moralsk og økonomisk verdensorden. Den gamle orden bevarer våre privilegier, men hva er de verd med den nye frykt, den nye grusomhet, det nye formynderi, den nye repetitive terror våre barn og barnebarn kan komme til å misleve i? 11. september kan få oss til å se at i ren egeninteresse kan det lønne seg å bytte:

- overflod med måtehold

- hovmot med ydmykhet
- frykt med tåleevne.

Her er, som vi ser, gode grunner til at terrorangrepet på USA bør bli et sannhetens, selverkjennelsens og forandringens øyeblikk, primært for Vesten, men gjennom det for Verden. Ground Zero på Manhattan bør i symbolsk forstand bli det blanke ark vi tegner et nytt verdenskart på, ikke med kristne, hvite, kapitalistiske stifter, men med glade, humanistiske fargestifter.

Når vi begir oss ut på sjelevandring i det nye verdenskart, trenger vi en ny veileder. Det er store tanker vi tumler med her. Men la oss ta oss en liten sans- og samlingsstund før vi drar til Roma og spør Seneca til råds.

For det første: Bateson sier at folkegrupper, sivilisasjoner kan komme inn i interaktive åndsspiraler, kalt schismogenetiske prosesser, som kan være onde eller gode.

For det andre: Hatets produksjonsfaktorer er fattigdom og ydmykelse.

For det tredje: Det rike, hvite, kristne Vesten har i flere hundre år utbyttet og krenket de fattige, muslimske landene. Historien forteller om en ond og farlig schismogenese, med 11. september 2001 og straffekriger som alarm til verden.

For det fjerde: Her er fortsatt håp om at 11. september kan bli et vendepunkt, en pens som skifter våre tanker, følelser og verdier fra ond til god schismogenese.

Men for å få til det, trenger vi nok en tankelærer, en Seneca som kan by Bateson opp til en annen dans og få sving på verden.

SENECA

Seneca (ca. 50 e. Kr.) har alltid vært en god filosof for dårlige tider (28).

Seneca, stoikeren, som forkynner at fred i sjelen og fred i verden får vi bare gjennom å:

- forsone oss med det forferdelige
- foredle dydene inne i oss
- oppleve menneskeheten som én.

Jeg vil nå parafasere over Senecas tre resepter fordi jeg tror de kan hjelpe Pasienten Jordan i dag.

Mennesket må forson seg med at det forferdelige kan skje

I *Epistulae morales ad Lucilium* skriver Seneca om katastrofer som rammer blindt, og om ulykker som slår ned i de tryggeste omgivelser:

- pesten kan utrydde et folk
- land kan legges øde av tørke
- byer kan knuses av jordskjelv eller begraves av vulkaner.

Klok av Pompeii, klargjør Seneca at det er fåfengt forfengelig av mennesket å innbille seg at det kan kontrollere naturen, innbefattet menneskenaturen, og eliminere all fare. Det er bare én klok mestringsmåte, sier Seneca: Vi må godta det uberegnelige og det grusomme som deler av *conditio humana*, den menneskelige tilstand.

Hva mer kan vi gjøre for å styrke vårt åndelige immunforsvar? Jo, skriver Seneca på sin andre resept:

Hin enkelte må foredle dydene inne i seg selv

Fra Xenon (300 f.Kr.) til Seneca er stoikernes første bud: Velg deg dyder, verdier å tro på. Rendyrk og lev etter dem. Matteus plagierer Seneca i kapittel 16, vers 26: ”For hva gagner det et menneske om han vinner den hele verden, men tar skade på sin sjel?” Dette, å strebe etter idealene, å leve rett, å gjøre godt er den eneste vei til sjelefred, *ataraxia*. Alle utvendige hendelser, ting, penger, konflikter, pynt, sykdommer, ære og fornærmelser er *adiafora*, uvesentligheter, tomhet og jag etter vind. Seneca refset rike romere for å la livet gå til spille i en tilværelse preget av lønnsforhandlinger, pynt på CV'en, gjeld på grunn av boblebad, opplevelses- og reisesyke, jakt på status, persiske elskerinner og viner fra Umbria. Sinnsro får den som hever seg over *adiafora*, og styrer livet etter indre, moralske verdier. For eksempler de fire Aristoteliske dydene: visdom, mot, måtehold, rettferdighet. For å sikre sjelefred må en ekte stoiker også holde lastene fra livet. For eksempel de syv dødssyndene: grådighet, hovmot, misunnelse, vrede, livslede, fråtseri, utukt.

Menneskeheten er én

Vi må ikke dele inn i borger eller slave, romer eller barbar. Den cubanske frihetstenkeren José Martí (29) er et vakkert ekko av stoikerne, når han 2000 år senere proklamerer: ”Everything that separates men, specifies them, divides and pens them, is a sin against humanity”. Stoikerne har en psykoøkologisk fornemmelse av at summen av enkeltsjeler går opp i en makrosjel. Det nasjonale ethos er summen av de individuelle moraler. Seneca sier at mennesket må begynne med seg selv, ville det gode, gjøre det rette. Så, når mange nok vil det gode, gjør det rette, da blir samfunnet godt, politikken rett. Da, avslutter Seneca, kan folkesjelene komme på vandring fra den onde til den gode schismogenese.

To teorier har jeg lagt fram, Batesons schismogenesemodell og Senecas stoisisme. Men grå er all teori, sier Goethe. Det er på tide å gå ut i jungelen, prøve disse teoriene i praksis, og se om de kan hjelpe oss fra krig til fred.

DØDSSYNDER PÅ VANDRING?

Nå er scenen satt. Batesons schismogenetiske spøkelses, det herskende onde og det mulig gode trer fram, og påbyr oss å velge. *Sorte tirsdag* trer fram som et mørkt varsel eller et lyst vendepunkt, og ber oss velge. Seneca trer fram med dydenes kardinalitet, og ber oss velge.

Hvis vi nå klarer å velge de kloke dyder og sette dem rett inn i Batesons schismogenesemodell, da kan *Sorte tirsdag* bli det Kuhn ville kalt et psykopolitisk paradigmeskifte.

Gitt alvorlighetsgraden, kunne man bli anspent og uklar foran valget av dyder. Men å velge de dyder som lik moralske enzymer skal katalysere en ny global politikk, er en logisk fornøyelse. Kardinaldydene må være antitesene til de dødssyndene som nå driver den onde schismogenese. For å finne dydene, trenger vi kun lese historieleksen og lete etter kontrastene ("positivene") til grådighet, hovmot og frykt. Grådighetens gode fiende heter måtehold. Summen av den personlige dyd måtehold, blir til den politiske dyd rettferdighet. Hovmotets gode fiende heter ydmykhet. Summen av den personlige dyd ydmykhet, blir til den politiske dyd likeverd. Fryktens gode fiende heter tåleevne. Summen av den personlige dyd tålsomhet, blir til den politiske dyd trygghet.

Jeg har prøvd å vise at de tre vestlige mentalitetene grådighet, hovmot og frykt har mye av skylden for det hat som har vokst seg alminnelig og sterkt i den muslimske verden. Terrorangrepet på USA kan, hvis vi ikke lytter til Bateson og Seneca, forsterke disse vestlige sinnsstemningene. Terrorangrepet kan i verste fall komme til å potensere sin egen årsak, provosere fram ytterligere grådighet, sterkere hovmot, gulere frykt i Vesten. Reaksjonene i Vesten kan bli:

- aldri skal de få true livet ved Solkongens hoff
- ikke fortjener de å bli delt med når de prøver å underminere vår økonomi
- primitive er de, der de sitter og vugger på sine Koranskoler, omskjærer sine kvinner, håndhugger sine tyver og holder seg med enøye mullaer

- farlige, nådeløse, uberegnelige, ja, sinnssyke av hat er de. Alle slags lumske, skjulte fatale måter har de å drepe oss på . Vi må ta dem, før de tar oss.

Klarere enn før, ser vi at her er bare én sann forvalter av frihet og framskritt på Jorden: Vi, den kristne, hvite, stamme.

Grådigheten, hovmotet og frykten i Vestens sjel kan således øke av terror. Da eskalerer *Den onde schismogenese* mot en krig av en dimensjon verden aldri har sett. Derfor blir det av eksistensiell betydning at vi i Vesten reagerer annerledes enn vår vane, at vi bryter våre gamle reflekser, at vi forandrer våre verdier, at vi gir sjelene våre marsjordre:

- fra grådighet til måtehold
- fra hovmot til ydmykhet
- fra frykt til tålsomhet

Jeg vil nå ta dere med på utmarsj, og prøve å vise vinningene for sjelen og for kloden hvis vi mestrer denne verdimetamorfofen.

Vestens grådighet er en kilde til fattigdom, desperasjon, hat hos de andre. Vi lever som ved Solkongens hoff i Versailles for 300 år siden, som en selvoppevnt adel på Jorden, i grandios luksus, i forrækt for de undertrykte massene utenfor *Den gyldne ghetto*. Men som aristokratiet i Versailles, lever også vi i fortjent frykt, i en premorbid forforståelse av at: Etter oss kommer syndfloden, i politisk og økologisk forstand.

Et TV-tablå fra 19. oktober 2001 kan illustrere vår grådighet og grusomhet. Både i Dagsrevyen og TV2-nyhetene viser de først hvordan bombene knuser barn og restene av verdens fattigste land. I neste sekund kommer gladmeldingen: En smørblid eiendomsmegler står fram og forkynner at krigen påvirker ikke boligmarkedet her hjemme! Den grådige mentalitet stråler også mellom linjene i den kjente amerikanske kommentator David W. Orrs' analyse:

"First, it is clear that the acts of 9-11 were reasonably cost-effective. For perhaps no more than a few hundred thousands dollars, the perpetrators used our equipment and facilities to cause hundreds of billions of dollars of damage and seize control over Western media for months". Her aner vi profittmakerens fascinasjon over et prosjekt som har fått så mye igjen for så lite.

Vestens grådighet og materialisme fører til fattigdom i den verden vi parasitterer på. Men følgen er også fattigdom i de livene vi stenger inne i materialismens gullbur. Vi blir ikke lykkeligere mennesker av å øke vår rikdom. Arne Garborg har diagnostisert rikdom som mangelsykdom med stor presisjon i diktet *Um Pengar* (30).

Ved å sjelevandre fra grådighet til måtehold vinner vi fem fordeler:

- ved å bruke mindre, kan vi dele mer
- ved å fråse mindre kan framtiden tåle mer
- ved å streve mindre, kan vi leke mer
- ved å stjele mindre, kan vi frykte mindre
- ved å være gode mennesker, kan vi sove bedre, fordi vi tåler egentlig ikke så inderlig vel den urett som ikke rammer oss selv.

Den enkelte vil vinne i livskvalitet på å gå fra grådighet til måtehold. Verden vil vinne i likevekt og fred, fordi summen av disse sjelevandringene vil være rettferdighet. I praktisk politikk må verdiskiftet fra grådighet til måtehold og rettferdighet bety:

- sletting av gjelden til de fattigste landene

- WTO-avtaler som gir handelsfordeler til utviklingslandene
- en storstilt, global Marshall-plan i hundremilliarderklassen med sikte på å utrydde fattigdom.

I stedet for nå å bruke hundrevis av milliarder dollar på innbilt beskyttelse i form av teknologi, overvåkning og kontroll, bør vi grunnlagsinvestere i fattigdombekjempelse.

Dette vil være den type forandring som Batesons onde schismogenesespiral vil få sammenbrudd av. Men for å komme varig inn i den gode schismogenese, må Vestens folk vise måtehold, ikke bare i materiell, men også i åndelig forstand. Vi må vise måtehold i vår overtro på oss selv og i vår forakt for svakhet. Fjodor Dostojevskij formaner beboerne av *De gylne palasser* i romanen *Fattige folk* (31): "Dette er jo mennesker, de er Deres brødre". Vi må dele, sier Dostojevskij, ikke alene materielle levekår, men også verdighet og selvaktelse. Fattigdom betyr hjelpeløshet og ydmykelse. Den fratrer mennesket all verdighet og forvandler det til en "Fille" eller en "Rotte". Fattigdommen fratrer mennesket fysiske betingelser for liv, så som mat, vann, beskyttelse mot kulde. Men fattigdommen fratrer også mennesket den åndelige betingelse for liv: Selvaktelse. Uten selvaktelse, sier Dostojevskij, er det ikke mulig å være menneske. Uten den går menneskelivet til grunne. Denne tesen levendegjør Dostojevskij dypere i romanen *Opptegnelser fra et kjellerdyp* (32). Kjellermennesket har mistet sin selvrespekt så fullstendig, at det tar livet av ham. Vesten skaper millioner av kjellermennesker i verden ved sin grådighet som lager fattigdom, ved sitt hovmot som påfører fornedrelse.

FRA HOVMOT TIL YDMYKET TIL LIKEVERD

I mange hundre år har Vesten hatt et overmenneskebilde av seg selv og et undermenneskebilde av de andre. Så ekstrem har vår innbilte overlegenhet vært, at vi har:

- lagt ut på korstog mot de vanntro
- holdt millioner av slaver
- lagt folk og land under oss som kolonier, ranet deres råstoff, krenket deres kultur, hemmet dere utvikling.

Og i september 2001, bare dager før *Sorte tirsdag*, boikotter USA en verdenskonferanse i Sør-Afrika som vil ta et ærlig oppgjør med rasismen, slaveriet og kolonialismen.

Vi trenger ikke gå til fortiden for å demonstrere vestlig stormannsgalskap og ydmykelse av de andre. Fortsatt i dag inngår hvit rase, kristen religion, vestlig teknorasjonell kultur, vestlig kapitalistisk økonomi i en legering vi støper overmennesker av. I alle vestlige land, også i Norge, diskriminerer vi fargede mennesker (33,34). I alle vestlige land, også i Norge, har vi de siste tiårene bit for bit bygget et fiendebilde av Islam.

Å sette seg i den andres sted, kan være en kilde til selvinnsikt. På dine gjerninger skal du dømmes, står det i den kristne Bibel. Muslimer verden over bedømmer oss med rette som onde og grusomme, særlig på grunnlag av to gjerninger:

- Vestens bomber og boikott har drept 500 000 barn i Irak i løpet av de siste 10 år.
- Vesten støtter Israel i å gjøre det palestinske folk og land til en slaveleir.

Det foreløpige toppunkt på Vesten hybris, består i at USA har gitt seg selv stjerne som verdenspoliti. Den store hvite far i Washington skal nå være global sheriff, skille rett fra galt, fordele til krig eller fred, med sin Bibel og sin Dow Jones-index som straffelov. Den hvite, kristne stammes arroganse er uforenlig med varig fred. Vår overmodige politikk krenker de andres verdighet, provoserer fram maktesløshetens aggresjon og produserer hat. Derfor må vi ut på ny sjelevandring fra hovmot til ydmykhet til likeverd. Og igjen må vi følge Gandhi og selv være den forandring vi vil se i verden. Det betyr at hver og en av oss må bryte ned vrangforestillingen om egen styrke og forakten for svakhet (35). Vi må gå fra forventet overherredømme til det Habermas kaller herredømmefri dialog, på det personlige som på det politiske plan. Vi må internalisere, ja inkarnere som en overbevisning i hver eneste av hjernens og hjertets celler, at Paulus har rett når han skriver til Galaterne (3,28): ”Her er ikke jøde eller greker, her er ikke træl eller fri, her er ikke mann og kvinne; for I er alle én i Kristus Jesus”. Her finnes kun ett menneske på Jorden, og det mennesket har samme verd, samme anlegg, samme rett til utvikling og frihet uansett hud, uansett Gud. Kort sagt: Vi må avlære vestlig overmot.

Men vi må ikke bare tenke det, ønske det, ville det, vi må gjøre det også. Vi må leve i ydmykhet i vår hjemlige ferd på en onsdag:

- møte de andre med åpenhet og vennlighet som enkeltmennesker, ikke med avvisning som en klonet representant fra en fryktet stamme. Vi må aldri lage *masse* av enkeltmennesker. Hvis vi lager kulturell eller religiøs masse av enkeltpersoner, viser historien at avstanden kan være uhyggelig kort til å lage biomasse av enkeltmennesker, jevnfør fabrikasjonen av seks millioner jødelik.
- vi må gå i oss selv og erkjenne egne overgrep, egen skyld for den tilstanden verden er i

- vi må innse at vi har mye å lære av andre religioner, av andre måter å ordne liv og samfunn på.

Summen av ydmykhet blir likeverd. På makroplanet kan Vesten flagge mentalitetsendring fra hovmot til likeverd ved å:

- erkjenne slaveriet og kolonialismen som forbrytelser mot menneskeheten med selvfølgelig erstatningsplikt
- oppheve boikotten av Irak
- opprette en palestinsk stat, om nødvendig mot Israels vilje.

FRA FRYKT TIL TÅLSOMHET TIL TRYGGHET

Vestens hovmot er todelt. Dels lider vi av overtro på den hvite rase, dels lider vi av overtro på forstanden. Vi tror i anfall at vi er Gud, og kan lage himmel på Jorden. Vi bekjenner oss til den såkalte 0-visjonen: Vitenskapen er allmechtig, teknologien suveren - hvis vi bare investerer nok hjerneceller og milliarder, kan vi skape 0-risiko-samfunnet, bli som den usårbare guden Balder. Men denne flinkheten som streber mot glansbilder av mennesker og samfunn uten flekker av ondskap, svakhet, uforutsigbarhet eller funskjonsfeil er farlig. Filosofen Zygmunt Bauman mener at nettopp denne driften mot perfektjon, som preger det vestlige borgerskap, har ansvaret for noen av historiens verste grusomheter, verst blant dem: Holocaust (36). Men så plutselig faller glansen av, og det sårbare mennesket, uten hud, uten rakettskjold, blir uhyggelig synlig. Plutselig erfarer vi at vi bor i Jammerdalen likevel, at vi er mennesker, ikke guder: Sleipner går ned, tre mennesker skytes mens de sover på Orderud gård, to småjenter voldtas og knivdrepes i Baneheia, et tog med mennesker i brenner opp i Østerdalen, World Trade Center og Pentagon, selve symbolene på vår allmakt og usårbarhet slår sprekker og styrter i grus. Terroristene sprengte vår sikkerhetsillusjon 11. september. Derfor, fordi vi brått ser oss selv blottlagt for det onde, nakne for Satan, skjelver vi av frykt.

Vi blir farlig redde På sin første dag som justisminister oppfordret Odd Einar Dørum det norske folk til å bygge opp katastrofelager hjemme av tørrmat, hermetikk, lommelyktbatterier osv. Hver dag oppdager godtfolk hvitt pulver gjemt bak en blomsterpotte, i en trapp, på et fortau, på gulvet i en butikk - og slår alarm. Politi med skremmende drakter og fryktsomme bevegelser rykker ut og berger oss fra spilt potetmel og gjenglemt kokain. I Dagsnytt 25.10.01 meldes at postfunksjonærer i Norge nå nekter å stemple brev, fordi konvolutten kan påføres mikroskopiske rifter hvor igjennom potensielle antraxsporer kan trenge ut.

I USA er hysteriet naturlig nok kommet lengst. Internett er smittevei nummer én for rykter og frykt. La meg nevne noen av de koselige advarslene som verserer der:

- Terrorister har latt seg inokulere med koppevirus og vandrer nå rundt som levende smittebomber. De står der, som vanlige folk, og hoster og nyser variola (kopper) på deg i kassakøen på supermarkedet Safeways.
- Terrorister har infiltrert Klinex og blandet antraxsporer i babypudderet.
- Terrorister har infiltrert Durex og plantet antraxsporer i kondomene og i det fine pudderet på innsiden av latexhanskene vi beskytter oss med.

Disse vrangforestillingen er uhyggelig treffsikre. De rammer våre dypeste sjelelige behov. De destabiliserer den erfaring at vi kan stole på folk flest, i en vanlig situasjon, på en alminnelig onsdag. De planter en kime av tvil og død inn i det vakreste og tryggeste mellom menneskene: kjærlighetslivet og stellet av et lite barn. De tar fra deg håpet om at det går an å beskytte seg. Også beskyttelsen er infisert.

I det rådende psykopolitiske klima kan innbilninger være like farlige som realiteter. Ikke for ingenting, sa Franklin D. Roosevelt: Det eneste vi har å frykte, er frykten selv. Den psykoterroren vi nå påfører oss selv kan vise seg å bli mer ødeleggende for folkehelsen og samfunnshelsen enn den tekno- og bioterroren terroristene selv står for. Fryktens farlige konsekvenser kan bli disse (23,37,38):

- Frykt er krigens drivstoff. Skrekkinngytende rykter og mer og mer paranoide fiendebilder bygger bit for bit den mentalitet som krever eliminering av faren, utslettelse av "den andre".
- Frykt er tillitens løsemiddel. Fellesskapets bindemiddel går i oppløsning. Mistenksomheten får overtaket. Trang til beskyttelse blir fort til befestning. Samfunnet deles i isolater. Salme 727 blir virkelig: "Vårt fangerom er murt av redslesteinar, og fangeklede er vårt stengde eg".
- I fryktens tid styres vi av basic instincts, ikke av pro og contra tenkning. I fryktens tid vil vi ikke gå i oss selv, da vil vi ta de andre. Derfor blir frykten en barriere mot selvransakelse, selverkjennelse og forsøk på å komme de andre i møte.
- Frykten og driften mot beskyttelse kan bli så dominerende at vi påfører oss selv og andre overvåkning, kontroll, ufrihet og undertrykkelse. Orwell (39) har advart oss i 1984 og Huxley (40) i *Vidunderlige nye*

verden. Frykten kan bli så stor at vi går til selvmordsangrep på de verdier, for eksempel barmhjertighet, rettferdighet, ytringsfrihet og rettssikkerhet, vi ønsker å forsvare.

- Frykten kan føre til et enormt økonomisk sløseri. En aggressiv sikkerhetsindustri er under utvikling. Garantert universell børsvinner, men adrenalinspekulantene leverer stener for brød. De milliardene vi nå kommer til å kjøpe oss falsk trygghet for, kunne gi virkelig trygghet hvis de i stedet ble brukt til å bekjempe fattigdom i den tredje verden.
- Frykt skader ikke bare samfunnets politiske helse, men også enkeltmenneskets helse. Vi blir syke, fysisk og psykisk, av å gå med binyrene i rød alarm.

Terroristenes metode er å avfyre en fryktimpuls som folkesjelen forsterker i en selvgenererende prosess. Slik kan menneskets mentale helse og samfunnets verdier brytes ned. Derfor blir vårt viktigste antiterrorvåpen nøkternhet og sinnsro. Det primære slaget mot terroren står ikke i Afghanistan, men i menneskets sjel. Dette er eldgammel, menneskelig erfaringsvisdom klarest formulert av stoikerne. Jeg minner om Senecas første resept: Vi må møte forferdelighetene med sinnsro og sjelestyrke. Den som ikke forsoner seg med at det fryktelige kan skje, vil leve i evig panikk og frustrasjon, advarer Seneca. Oversatt til vår tid av kulturfilosofen Camille Paglia: ”Vi må godta vår smerte, forandre på det vi kan, - og le av resten”. En robust folkesjel er antagelig det beste skjold mot terror.

Vi må bevege oss fra verste-falls-tenkning til rimelighetsbetraktninger. Det gjelder oss alle: politikere, samfunnsinstitusjoner, mediene og deg og meg.

Jeg har inntrykk av at enkelte politikere og sikkerhetsekspertter overreagerer. I et ønske om å vise handlekraft og gi beskyttelse, kan de komme til å sette i verk tiltak som skremmer mer enn de virker. I denne situasjonen har vi bruk for folk med nøkternt vett, mer enn politiske illusjonsmakere og ekspertsystemer som vil demonstrere sin egen eksistensberettigelse.

Mediene må også vise måtehold. De må dempe sin enten-eller-retorikk. Selvfølgelig skal ikke mediene underslå vesentlig informasjon, men akkurat nå bør de gi den i formen moderato. Et eksempel til skrekk og advarsel: Like etter *Sorte tirsdag* kalte ledelsen i Oslo sporveier inn til møte for å vurdere muligheten for terror mot T-banen. Sannsynligvis fant de at risikoen er liten. Men i VGs dramaturgi ble det til en førsteside med krigstyper: FRYKT FOR GASSANGREP PÅ T-BANEN! Dette er ikke informasjon. Det er et dumt eller kynisk bidrag til massehysteri.

Hva kan du og jeg gjøre? Vi må ut på vår tredje sjelevandring. Vi må vandre fra frykt til tålsomhet til trygghet. Vi bør høre på Sokrates når han ber oss være edru blant rasende. Vi må beholde den roen og likevekten som alltid har hørt til det norske lynne. Vi må ikke la oss skremme av overfølsomme politikere, eksperter med nisjevett eller ansente medier. Vi må stole på vår egen dømmekraft, feste lit til den vurderingsevne vi møter livets andre farer med. Vi må også tro Seneca på at vi tjener i helse og trygghet på å godta en viss risiko, ja til og med tåle en smule terror. Sagt enkelt: Neste gang du får et brev med hvitt pulver, kast det i do, trekk i snoren og glem det.

VI MÅ VANDRE MED FREIDIG MOT

Business as usual,- kommanderer Bush og lederne våre. Nei! Er det noe verden ikke trenger nå, er det grådighet som vanlig, hovmot som vanlig, frykt som vanlig. Da vil den onde schismogenese forsterkes, og våre barn og barnebarn arve en jord uten tillit. Og uten tillit kan vi ikke overleve, sier Graham Greene i *Fryktens ministerium* (41): ”Det er umulig å gå gjennom livet uten tillit. Det er å bli fengslet i den verste av alle celler: Seg selv”. Ved *business as usual* kan vil alle ende opp som huleboere. Ved *business as usual* kan vi alle ende opp som mentale kloner av Bin Laden: I sjelene våre vil frykt og hat råde, på kloden vil terror og krig råde.

Derfor må vi ikke ha *business as usual*, men forandring. Sjelene våre må ut på vandring. Vi må vandre med freidig mot:

- fra grådighet til måtehold til rettferdighet
- fra hovmot til ydmykhet til likeverd
- fra frykt til tålsomhet til trygghet.

LITTERATUR

1. Mendelsohn O. Jødenes historie i Norge gjennom 300 år. Bind II. Oslo: Universitetsforlaget, 1986.
2. Gandhi MK. An autobiography. The story of my experiments with truth. Boston: Beacon Press, 1957.
3. Palme O. Politikk är att vilja. Stockholm: Prisma, 1968.
4. Eissler KR. On hatred. *Psychoanal Study Child* 2000; 55: 27-44.

5. Langman L. I hate, therefore I am. *Soc Thought Res* 1998; 21: 151-183.
6. Post JM. The psychopolitics of hatred. *Peace Confl* 1999; 5: 337-44.
7. Kressel NJ. Mass hate. The global rise of genocide and terror. New York: Plenum Press, 1996.
8. Staub E. The roots of evil. The origins of genocide and other group violence. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
9. McMichael AJ. Planetary overload. Global environmental change and the health of the human species. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
10. McMichael T. Human frontiers, environments and disease. Past patterns, uncertain futures. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
11. Bateson G. Steps to an ecology of mind. New York: Ballantine Books, 1972.
12. Lovelock J. Gaia. The practical science of planetary medicine. London: Gaia Books, 1991.
13. Bateson G. NAVEN: A study of the culture of a New Guinea tribe from three points of view. Cambridge: University Press, 1936.
14. Watson JD. The double helix. London: Weidenfeld & Nicolson, 1968.
15. Arendt H. On violence. New York: Harcourt, 1970.
16. Niewyk DL. Holocaust: The Jews. In: Totten S, Parsons WS, Charny IW, eds. Century of genocide. Eyewitness accounts and critical views. New York: Garland Publishing, 1997: 136-70.
17. Lemarchand R. The Rwanda genocide. In: Totten S, Parsons WS, Charny IW, eds. Century of genocide. Eyewitness accounts and critical views. New York: Garland Publishing, 1997: 408-23.
18. Totten S, Parsons WS, Charny IW, eds. Century of genocide. Eyewitness accounts and critical views. New York: Garland Publishing, 1997.
19. Eitinger L. Mennesker blant mennesker. En bok om antisemittisme og fremmedhat. Oslo: Cappelen, 1985.
20. Wallraff G. Ganz unten. Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1985.
21. Tolstoy L. The Kingdom of God is within you. Lincoln: University of Nebraska Press, 1984.
22. Eisenstein Z. Writing hatred on the body. *New Polit Sci* 1994; 30: 5-22.
23. Das V. Official narratives, rumour, and the social production of hate. *Soc Identities* 1998; 4: 109-30.
24. Kuhn T. The structure of scientific revolutions. Chicago: Phoenix Books, 1964.
25. United Nations Development Programme. Human Development Report 2000. Oxford: Oxford University Press, 2000.
26. Et brev om frihet. Oslo: Verdikommisjonen, 2000.
27. Fugelli P. Rød resept. Essays om perfektjon, prestasjon og helse. Oslo: TANO, 1999.
28. Hellesnes J. Frå Athen til Pompeii. Om Sokrates og Seneca, med merknader til Nietzsche, Heidegger, Adorno m. fl.. Oslo: Det norske samlaget, 1997.

29. Marti J. Writings on the Americas. New York: Ocean Press, 1999.
30. Garborg A. Um Pengar. I: Eskeland L, Eskeland S. Lesebok for ungdomsskolen. Kristiania: Olaf Norli, 1920.
31. Dostojevskij FM. Fattige folk. Oslo: Solum, 1975.
32. Dostojevskij FM. Opptegnelser fra et kjellerdyp. Oslo: Gyldendal, 1991.
33. Salimi F. Odins kvinner setter farge på Norden. Oslo: MIRA-senteret, 2001.
34. Massey DS, Denton NA. American Apartheid. Segregation and the making of the underclass. Cambridge MA: Harvard University Press, 1993.
35. Ofstad H. Vår forakt for svakhet. En analyse av nazismens normer og vurderinger. Oslo: Pax Forlag, 1991.
36. Bauman Z. Modernity and the Holocaust. Cambridge: Polity Press, 1999.
37. Furedi F. Culture of fear. London: Cassell, 1998.
38. Glassner B. The culture of fear. New York: Basic Books, 1999.
39. Orwell G. 1984. Oslo: Gyldendal, 1950.
40. Huxley A. Vidunderlige nye verden. Oslo: Aschehoug, 1990.
41. Greene G. The ministry of fear. London: Heinemann, 1973.